

Vladimir BAKRAČ*

RELIGIJA I GLOBALIZACIJA

Sažetak: Pojam i pojava globalizacija u savremenom svijetu utiču, dakako, na religijske promjene u savremenom društvu. Proces globalizacije, dakle, ne treba posmatrati samo iz političko-ekonomskog ugla, već se taj proces prožima i kroz kulturno-religijski aspekt savremenog svijeta. Kako ćemo vidjeti u ovom radu, globalizacija i religija duboko su povezani i, mislim, prožimajući procesi. Dok su pojedini teoretičari slavili „kraj istorije”, drugi — sociolozi religije su se utrkivali u tezi o kraju religije i zalasku svetoga. Izgleda da je takva teza doživjela svojevrstu antitezu u savremenom društvu. Svjedoci smo ne samo povratku svetog na društvenu scenu, već novi religijski pokreti (*New Age*) niču kao pečurke. Veliki broj religija se nalazi na društvenom tržištu — vrtoglavica od ponuda! Šta da se radi u društvu sveprožimajuće globalizacije i svebujajuće religioznosti ako zanemarimo temu koja se vezuje za neophodnost međureligijskog dijaloga, koji ne smije imati alternativu? Konstatovali smo da religija i globalizacija imaju dosta zajedničkog, ali imaju i dovoljno različitosti i suprotnih pogleda na društvenu zbilju da ih možemo posmatrati kao srodne, ali i različite društvene pojmove i pojave.

Ključne riječi: *religija, globalizacija, religioznost, dijalog, religijska tolerancija, identitet*

POJAM GLOBALIZACIJA

U savremenoj periodici društveno-humanističke provinijencije suvereno dominira teorija koja se tiče procesa globalizacije. Ovim se stiče utisak da je globalizacija kao fenomen relativno novijeg datuma. Međutim, ne treba zanemariti činjenicu da se ideja koja se vezuje za globalizaciju prožima kroz čitavi društveni razvoj, počev od velikih seoba naroda, preko trgovine, industrije i privrede pa sve do (post) modernog stvaranja svijeta i razvoja neoliberalnog kapitalizma, što je omogućilo globalno (u)poznavanje svijeta. Dakle, jedni smatraju da se globalizacija ili ideja koja se danas vezuje za globalizaciju pojavila davno, sa velikim svjetskim religijama koje nijesu propagirale ekonomsko već duhovno ujedinjenje. Neki pak globalizaciju vezuju za buržoasko društvo i nastanak kapitalizma koji ne bi mogao opstati bez globalizacije. Postoje i oni teoretičari koji smatraju da je ova ideja stara

---

* Filozofski fakultet, Nikšić, Univerzitet Crne Gore

nekolike stotine godina, a, s druge strane, i ona grupa autora koja ovaj pojam dovede u vezu sa (post)modernim svjetskim poretkom (Fox 2001).

Pored toga što se pojam i ideja uglavnom vezuju za ekonomske segmente društva, savremena globalizacija se može dovesti u kontekst kulture, društva, politike itd., a sve u cilju stvaranja jednog poretka baziranog na temeljima univerzalnosti. Ovakve ideje imaju galopirajući efekat u drugoj polovini dvadesetog i početkom dvadeset prvog vijeka. Ovakvom trendu, dakako, doprinio je i napredak u razvoju industrije, nauke, tehnike, informacione tehnologije, stvarajući jedan brz i efikasan pristup svemu na slobodan i transparentan način (Gidens 2001; Giddens 2007).

Nije simplifikovano determinisati pojam globalizacije, naprotiv. Ova pojam izaziva brojne kontroverze i sporove među teoretičarima (Held et al. 1999; Beck 2001). Dakle, riječ je ovdje, zapravo, o duboko protivurječnom, kompleksnom, slojevitom, a, mislim, vrlo dinamičnom procesu. Da je riječ o prilično oprečnom fenomenu najbolje svjedoči činjenica da ne postoji jedinstvena definicija globalizacije koja bi bila shvatljiva i prihvatljiva svim teoretičarima i svim narodima, vjerama i kulturama¹. Za jednu grupu autora (skeptika) globalizacija je u stvari savremeni imperijalizam, vesternizacija svijeta², dominacija razvijenih zemalja nad nerazvijenim, mondijalizam³ (postuliranje potpune planetarne integracije — prelazak sa mnoštva naroda, vjera, kultura na jednoobrazni svijet — *One World*), procesu prisutne dominacija velikih svjetskih sila itd. Kritičari apostrofiraju činjenicu da u procesu globalizacije latentno čuči ideja o dominaciji i (nad)moći razvijenih zemalja na čelu sa SAD. Naime, SAD se predstavljaju kao zemlja koja je pozvana i prizvana da arbitrira u svjetskim dešavanjima. Postoji bojazan da je riječ o zemlji koja svima daje lekcije kako treba prihvatiti njena pravila igre. Riječ je ovdje o jedinoj zemlji na svijetu koja ne može računati na sopstvenu pomoć ako joj zatreba. Amerika je zemlja koja je vojno prisutna u više od sto zemalja svijeta, pa se postavlja pitanje da li je to zamišljeni koncept globalizacije.

Za druge (hiperglobaliste) je rastuća međuzavisnost društva otjelotvorenje istorijske nužnosti, stvaranje kosmopolitske kulture i sl. (Brdar 2001). Hiperglobalisti svijet doživljavaju kao prostor u kome vlada međuzavisnost tehnološke, kulturne, političke, pa i ekološke prirode. Osnovna zamisao jeste stvaranje globalne ekonomije sa svijetom gdje se neutrališu granice i univerzalnom kulturom, gdje će biti smanjen jaz između bogatih i siromašnih. Đuro Šušnjić zaključuje: „Tako globalizacija pokazuje svoja dva lica: ujednačavanje u pogledu odnosa prema stvarima i ispoljavanje raznolikosti s obzirom na kulturni život. Svako nametanje zapadnog

¹ Ako je za upoređivanje, ne postoji jedinstvena definicija religije.

² Kada govore o vesternizaciji svijeta, autori najčešće misle na američku dominaciju u svjetskom poretku. Alan Blum kaže da „Jedan Šarl de Gol ili, pravo govoreći, jedan Aleksandar Solženjicin vidi Sjedinjene države kao puki agregat pojedinca, smetlište gde se okuplja ono što je drugde odbačeno, posvećeno potrošnji; jednom reči, tu nema kulture” (Blum, 1990). Takođe, Americi se zamjera što je utemeljena na dva zločina: prema domorodačkim plemenima i zbog nasilnog dovođenja crnačkog afričkog življa kao roblja.

³ Za Dugina, mondijalizam je prelazak na jedinstveni svjetski sistem pod strateškom prevlasti vrijednosti i ideja Zapada — Veliki Prostor (Dugin, 2004).

obrasca ekonomskog života, društvenog uređenja i kulturne politike ima svoje granice” (Šušnjić, 2015).

Upravo je stvaranje kosmopolitske kulture osjetljiva tačka u religiji zbog bojazni od gašenja partikularnih vrijednosti i vjerovanja pojedinih religija. Dakle, pored toga što je proces globalizacije uveliko zahvatio brojne segmente društvenog života, od njenog uticaja ne može se amnestirati ni religija. Otuda, u ovom radu prvenstveno namjeravamo da analiziramo uticaj procesa globalizacije na religiju, njen uticaj na generisanje religijskih promjena, te kakav stav religija zauzima prema planetarnim globalnim promjenama.

S tim u vezi, za globalizaciju treba reći da je nadnacionalna pojava, a svijet, kako kaže Makluan postaje „globalno selo”. Nova vrsta virtuelnog komuniciranja vodi ka tome da se uobliči „društvo na daljinu”, odnosno, generiše jedan novi svijet, novi svjetski poredak, znatno drugačiji i raznovrsniji od onog na kakav smo do sada navikli. Internet komunikacija postaje simbol globalnog poretka. Politički procesi u nekoj zemlji više nijesu samo unutrašnje pitanje, već univerzalni problem koji se tiče cijelog svijeta. Cjelokupni globalni procesi, svjesno ili nesvjesno, namjerno ili nenamjerno, pozitivno i negativno, ali vrlo dinamično – utiču na nas. Otuda Entoni Gidens, sociolog koji je doprinio teorijskom objašnjenju ovog fenomena, tvrdi da je „globalizacija promjena svijeta i načina na koji gledamo na svijet.” Riječju, globalizacijski procesi su slojeviti, raznorodni i nepredvidljivi, pa ih je teško kontrolisati i preduprijeti i predvidjeti njihove posljedice. Otuda i potiču rizici koji se, manje-više, tiču svih nas. Tako smo, kako tvrdi Bek, prisiljeni da živimo u „društvu visokog rizika” (2004), a Fukujama upozorava na „kraj istorije”, aludirajući na kraj ideološke evolucije čovječanstva i univerzalizacije Zapada, glorifikujući trijumf liberalne demokratije kao krajnji oblik ljudske vladavine (Fukujama 1994). Hantington govori o „sukobu civilizacija, smatrajući da ljudi sebe identifikuju sa etničkim grupama, religijom, kulturom i na najvećem nivou — civilizacijom. Ljudi mogu biti ideološki razdvojeni, ali se kulturno ponovo spajaju i homogenizuju, poput dvije Njemačke, dvije Koreje i sl., praveći široke zajednice, koje Hantington naziva civilizacijama. Dakle, ovdje je riječ, zapravo, o tome da svi eventualni sukobi mogu biti isključivo na nivou civilizacija, a ne na nivou društvenih klasa” (Hantington 2000).

RELIGIJA, GLOBALIZACIJA I IDENTITET

U modernom, sekularnom društvu (za koji se vezuje i period globalizacije), pojedinac je lišen tradicionalnog skloništa, dakle, utočišta koje mu je nudila tradicionalna religija. Budući da je, prema Bergerovom svjedočenju, „jedan od najtemeljnijih značenja modernizacije činjenica da ljudski život ne određuje sudbina nego izbor” (Berger 1973), čovjek je pred velikim izazovom, i, mislim, iskušenjem: da vlastita religijska iskustva, religijske poglede, opredjeljenja, itd. uskladi sa izazovima modern i globalizacionog poretka. Ovdje nije riječ samo o religijskom stavu i mišljenju, već, mislim, pitanje identiteta ima i te kako presudan uticaj. Ako je Kant govorio o „kategoričkom imperativu”, Berger upozorava na *Heretički imperativ* (grč. *hairesis* — biranje, izbor) koji je po pravilu privremen, a religijski identitet važi (bar

u tradicionalnim razmišljanjima) za dogmatičan i nepromjenjiv, a svako dovode nje u pitanje religijskog identiteta je krivovjerno i bogohulno. Ovdje je riječ, zapravo, o činjenici da je religijsko pripadanje stečeno rođenjem, a u savremenom periodu, postaje stvar izbora. Religija daje trajni odgovor na pitanje ko sam ja i gdje je moje mjesto u društvenoj strukturi? Tradicionalistička shvatanja identiteta se vezuju za činjenicu da se on stiče rođenjem, a ne da se bira tokom života, dok se crkva predstavlja kao čuvar identiteta. Jung opominje: „Već ideja krštenja, koja čovjeka izdiže iz arhaičnog identiteta sa svetom i preobražava ga u biće nadmoćnije od tog sveta. Što je čovečanstvo dospelo do visina ove ideje, to je u najboljem smislu krštenje i rađanje duhovnog ne prirodnog čoveka” (Jung 1977: 337). Dakle, religija je bila osnovna okosnica koja je pojedincu i zajednici određivala identitet. „Ako je neko promenio svoju veru, on je izgubio svoje ja — lično i kolektivno. A to je bilo isto što i smrt: ko nema svog identiteta, taj se i ne smatra živim čovekom” (Šušnjić 1998: 393). U eri globalizacije, religija strahuje za gubitak monopolističkog uticaja na čuvanje identiteta. Otuda, moderni svijet ima različit pogled na sve, pa i na identitet. Bergerov *Heretički imperative* jeste ključan za razumijevanje, kako religijske tako i identitetske situacije u kojoj se nalazi čovjek moderne, koji pretenduje na to da treba odbaciti sve tradicionalne ideje, vrijednosti i vjerovanja. Svak se stavlja u kožu heretičnosti i vlastitog biranja kako religije, tako i identiteta. Pitanje identiteta i Bergerov *Heretički imperative*, postaje ključan za razumijevanje religijske situacije i krize religijskih institucija u savremenom svijetu. Odbacujući sve tradicionalne vrijednosti i vjerovanja, dakle, odbacujući tradicionalnu religiju kao bazični element identiteta, svak mora, na neki način biti heretik, što znači da mora na sebe preuzeti odgovornost i da bude kadar u kreiranju vlastitog identiteta.

Promjene koje je donijela modernost u smislu tehničkog napretka u povezivanju svijeta stvaranjem tehničko-tehnološke mreže išle su uporedo sa društveno-strukturalnim promjenama. S tim u vezi, religija i crkva nijesu ostale amnestirane i imune na promjene koje su zapljusnule ostale društvene segmente. Šta se desilo? Religija je postala pluralizovanija, dolazi do odsustva dominantnog, monopolističkog religijskog djelovanja velikih svjetskih religija, sve više dolazi do stvaranja kvazireligijske ponude, a potražnja ovog tipa vjerovanja postaje sve veća, uopšteno, u globalnom društvu potražnja za smislom svakodnevnog života postaje sve izraženija.

GLOBALIZACIJA I (DE)SEKULARIZACIJA

Dugo zastupana teza o povlačenju religije, u društvenom i privatnom smislu, u savremenoj društvenoj zbilji pokazala se potpuno netačnom. Britanski sociolog religije Brajan Vilson smatra da je sekularizacija proces u kojem vjerske institucije, praksa i religijska svijest, gube svoj društveni značaj (Wilson 1966: 14). Međutim, krajem prošlog vijeka ova teza se pokazala prilično krhkom. Savremeni svijet doživljava ponovno buđenje religije i njeno izranjanje iz potpalublja, iz jedne prividne i, mislim, mistifikovane mreže gdje je bila latentno i privremeno smještena, strpljivo čekajući pogodan trenutak da se ponovo pojavi na društvenoj pozornici. Uprkos proročanstvima brojnih sociologa krajem devetnaestog i početkom, pa i sredinom dvadesetog vijeka, da možemo očekivati sekularizaciju svijeta, savremeno

poimanje globalizacije nezamislivo je bez buđenja religije⁴. Danas, kada trošimo posljednje godine druge decenije dvadeset prvog vijeka, postalo je sasvim uobičajno da znamo koliko je časova kada čujemo zvona sa obližnje crkve. Drugim riječima, proces globalizacije je praćen revitalizacijom religije i povratkom svetog u javnu sferu. Uzroke globalnog religijskog uskrsnuća, smatra Hantington, treba tražiti u procesima društvene, ekonomske i kulturne modernizacije (Hantington 2000). S tim u vezi, sociolozi religije su bili prinuđeni na redefinisane svojih predašnjih stavova, svodeći ih samo na neke kulturno-geografske regije. Tako će Berger zaključiti da je sekularizacija važeća pojava samo za određene evropske prostore i visoke intelektualce, dok je ostatak svijeta isto duboko religiozan kao i na početku dvadesetog vijeka (Berger 2008). Događaji od 11. septembra 2001. ponovo su uzburkale javnost i društvene teoretičare da razmatraju odnos religije i savremenog svjetskog poretka u procesima globalizacije. Značaj, značajnost, interesantnost i aktuelnost ovog temata ni danas ne zastarijeva, naprotiv, kao da sve više dobija na svojoj aktuelizaciji. Savremenost detektuje revitalizaciju religije na svim poljima savremenog života: od politike, kulture, sporta, finansija, pa sve do pisanih djela, televizijskih emisija, štampanih medija i sl. Religija se vraća na društvenu pozornicu na prilično agresivan način. Fundamentalistički pokreti, i to ne samo u islamu, već u skoro svim živim svjetskim religijama, od čega se ni hrišćanstvo ne može amnestirati, sve više dobijaju na intenzitetu. Hrišćanstvo nije samo religija na Zapadu, središte ove religije lagano se premješta na južni dio planete (Meuleman 2002; Asad 2003). Ako se proces globalizacije poistovjeti sa onim što pod tim pojmom podrazumijevaju antiglobalisti, želju za dominacijom Zapada nad ostatkom svijeta, onda nije teško naći razloge zašto se reverzibilnost religije javlja baš u ovom vremenskom period. Religija se javlja kao čuvarica identiteta i tradicionalnih posebnosti određenog naroda, a što bi procesom globalizacije bilo ugroženo. Ovakvom poimanju globalizacije, prema shvatanju desno orijentisanih političkih ubjeđenja, jedino se može oduprijeti nacionalnom integracijom, stvaranjem država-nacija, čiji bi glavni homogenizirajući faktor bila upravo religija (Dugin 2004). S druge strane, sve je više novih religijskih pokreta, kao sredstvo savremenog čovjeka da prevlada neizvjesnost svakodnevnice (*New Age*). Ovo su samo neki od razloga kojima pokušavam da objasnim revitalizaciju religije i njen uticaj i značaj u savremenoj društveno-političkoj sferi.

Dakle, procesi globalizacije su sveprožimajući: od društveno-političkih promjena, ekonomskih, do kulturno-religijskih. Svi ovi procesi imaju integracijski karakter, ali su djelimično i dezintegracijski, transnacionalni sa jakim nacionalnim nabojem, oni se manifestuju kao internacionalne ideje sa jako prisutnim partikularnim obilježjima. Naravno, sve je ovo manifestno i na religijskom terenu. Globalizacijski procesi koji nesumnjivo olakšavaju trgovinsko-tranzitni promet robe i usluga, olakšani tehničko-tehnološkom umreženošću čine da svijet postaje minijaturnan. No, koliko god da je čovjeku dostupno sve, osjeća se gotovo bespomoćnim pred silnom tehnologijom i dostignućima civilizacije koja mu se nameće. Koliko

⁴ Često se koristi izraz revitalizacija ili povratak religije.

god da su razvijene tehnika i tehnologija, osjećaj usamljenosti se nije smanjio, naprotiv. Iako se čovjek osjeća svemoćnim, osjećaj bespomoćnosti, usamljenosti, suvišnosti itd., nije mu stran. Sva navedena zapažanja vode ka traganju za nečim što bi dalo smisao i značaj svakodnevnom životu. Religija, mislim, ima šta da ponudi!

Društvo okrnjene misli, moralne zakržljalosti, sa oskudnom refleksijom nad učinjenim, zbog nedostatka vremena, ne osvrće se previše na etičke imperATIVE. Zaboravljaju da im savremeni, skupi, tehnički savršeni satovi ne trebaju ako nemaju „vremena” za osnovne etičke postulate. Upravo ovdje nalazimo kategoričke imperATIVE koji se vezuje za religiju, jer je religijski refleks na ovu problematiku važan. Niko kao religija ne može dati odgovor na pitanja koja se tiču smisla svakodnevnog života, smisla ljudske egzistencije, humanizma kao idejnog načela, pa i na etičke kodekse koji su izloženi brojnim izazovima koje globalizacija sa sobom nosi.

RELIGIJA U KONTEKSTU SAVREMENOSTI

Ne treba da zanemarimo ulogu religije u cjelokupnim društvenim procesima, čak ni onda kada je ona bila potisnuta ili zanemarena u sekularnim procesima ili dirigovanoateističkim ideologijama koje su bile dominantne u istočnoevropskim društvima. Uporedo sa društvenim promjenama transformiše se i religija. Ona ne samo da trpi društvene promjene, nego ih i sama stvara. Religija se ne mijenja u onome što je *per se* — po svojoj suštini. Savremeni svijet ne poznaje neku novu veliku religiju, ali vrijednosti, vjerovanja i vjeroispovijedani običaji, među postojećim religijama, mogu biti različiti. Ista je struktura, ali je različita kultura! Dakle, ne postoje neke nove religije, ali javljaju se neke nove društvene okolnosti, koje, mislim, oblikuju religiju i koje mijenjaju njenu formu u društvu. Naime, religija je prolazila kroz različita iskušenja: od procesa sekularizacije i nagovještaja zalaska svetog, religija je gubila svaki društveno-politički uticaj, preko glorifikacije, vraćanja religije u privatnu sferu, do njene revitalizacije na društvenoj sceni i pojavljivanja raznih sakralnih udruženja. Globalne promjene koje su se dogodile svijetu krajem prošlog i početkom ovog vijeka, kao što su kompjutersko-informatičke inovacije, izgradnja medijske infrastrukture, povezanost svijeta internetom, izazivaju trajne društvene promjene. Nepravredno bi bilo zanemariti činjenicu da blagodeti savremene tehnike umnogome olakšavaju komunikaciju među vjernicima, olakšavaju i interakciju na relaciji crkva – vjernik. Otuda, ni religija ni crkva nijesu više kao što su bile nekada, religijska slika je postala raznolika. Brojne religijske ili kvazireligijske organizacije nude čovjeku smisao života kroz razne eshatološke pretpostavke, identitet, a broj onih koji su se dali u potragu za smislom je sve veći. Stoga, teorije koje su glorifikovale odumiranje svetog i religijsku marginalizaciju doživljavaju svoj krah i kraj. Interesovanje za religiju, njen značaj i značenje u svakodnevnom svijetu sve je veće. Upravo kada se očekivalo da će religija, u naletu naučnotehničkih dostignuća, sekularno-racionalističkih mišljenja, nestati, dogodilo se upravo suprotno: došlo je do revitalizacije religije i desekularizacije svijeta. Ona se vratila, ne samo u ličnu ili privatnu sferu, već na društvenom nivou. Ne samo da se vratila religija, nego i brojni kvazireligijski i iracionalni atributi kojima se savremeni, racionalni čovjek nije mogao oduprijeti. Važna je, dakako, uloga religije u društvu,

a time kakva je njena uloga u svakodnevnom životu najbolje su se pozabavile pristalice funkcionalnog teorijskog pravca u sociologiji religije, na čelu sa Miltonom Jingerom i Talkotom Parsonsom.

Jinger smatra da je postojanje vrhunskih vrijednosti kojima se ljudi rukovode od bitnog značaja zbog toga što one daju odgovor na ona granična pitanja koja najviše interesuju čovjeka (Yinger 1970: 8). Ovdje je riječ, zapravo, o pitanjima na koja smislen odgovor može dati samo religija, poput života nakon smrti, utjehe u bolu i patnji, lišavanja, neuspjeha itd. Sve dok čovjek postavlja takva pitanja, koliko god da je to društvo sekularno, nastavlja Jinger, religija i religijski sistemi će naći svoju šansu. Parsons je smatrao da religija ima vrlo zapaženu ulogu kada je riječ o integraciji i legitimizaciji društvenog poretka. Religija integriše pojedinca u društveni poredak tako što ih povezuju na religijskoj osnovi i pripadnosti, a s druge strane, religija legitimiše postojeći društveno-politički poredak sakralizujući vrijednosti i norme društva. Iako su funkcionalisti u sociologiji religije naišli na višestruku kritiku, njihov teorijski opus u kontekstu globalizacije možemo posmatrati u dva aspekta. Prvo, funkcionalisti nam daju prikaz onih funkcija koje religija u kontekstu globalizacije ne bi trebalo da izgubi. Riječ je ovdje, zapravo, o činjenici da religija propagira prihvatanje društvenog sistema, a svaka loša posljedica koja dolazi od tog sistema biće nadoknađena u nekom drugom životu. Drugi aspekt, koji nesumnjivo ima plauzibilnu religijsku ulogu, jeste očuvanje etničko-kulturnih posebnosti, koje se negativnim konceptom globalizacije dovode u pitanje. Upravo u ovim temama počiva izazov za najveće religijske sisteme u procesima globalizacije. Dakle, religijski sistemi u globalizaciji prepoznaju neprijatelja jer ova dovodi u pitanje očuvanje dostojanstva, vrijednosti, moralnih religijskih poruka u svijetu.

U procesima globalizacije religija je i te kako revnosna u (o)čuvanju svojih interesa. Ona je koncipirala, a potom i praktično primijenila, sopstvena udruženja svjetskih religija, koja bi djelovala na približavanju, jačanju i međusobnoj saradnji, na očuvanju vrijednosti i zajedničkog etičkog stave. Institucije tog tipa su *Svjetski parlament religija*, *Svjetska konferencija religija za mir*, *Ekumensko vijeće crkava*, itd. Međureligijski dijalog temelj je i osnova međusobne saradnje i suživota različitih vjerskih zajednica. Dijalog treba i mora da bude osnovna koncepcija u svijetu ili svijeta neće biti! Vremenom, sve religije postaju svjesne da je etičko pitanje, koje je ozbiljno poljuljano u eri globalizacije, od izuzetne važnosti, te da se tim pitanjem moraju baviti svi subjekti kojih se to posredno ili neposredno tiče. U tom smislu, predlaže se međureligijski dijalog kako bi imali spreman i spretan dogovor u procesu globalizacije. U tim procesima društva se suočavaju sa novim oblicima religijskog pluralizma. Naravno, treba biti oprezan kako ne bismo zagazili u svojevrсни religijski sinkretizam, koji bi sva religijska bogatstva sveo na jednu religiju. Zadržavajući svoje posebno bogatstvo i različitost, religije moraju imati saglasan stav o moralnim vrijednostima u eri globalizacije. U religijskom pluralizmu, koji je praćen procesima globalizacije, religija mora održavati međureligijski dijalog i suživot s drugim religijama.

Učinci globalizacije su bipolarni: s jedne strane mogu voditi do nesumnjivog napretka, a s druge strane, mogu biti uzrok latentnih i manifestnih sukoba sa nepredvidljivim ishodom. Velikim svjetskim religijama poput hrišćanstva, islama

itd., globalno širenje nije strano. Poruka koju nose velike svjetske religije tiče se mira i spasenja. Među velikim i univerzalnim svjetskim religijama prisutna je saglasnost u vezi sa primarnim etičkim vrijednostima i principima, sa očuvanjem vlastite vjerske tradicije, etičkih normi, mira u svijetu, poštovanja ljudskih i građanskih prava, poštovanja i pravde među narodima, međuvjerskog dijaloga i očuvanja ekosistema. Posebno je važno spomenuti religijsku kritiku necivilizovanih i nehumanih produkata globalizacije. Religija posebno kritikuje stvaranje kulturno-religijskog univerzalizma, stvaranje jedne i jedinstvene svjetske religije i kulture. Kritikuje se načelo koje promovije još veće bogaćenje imućnog sloja stanovništva nauštrb većeg siromaštva ionako ekonomski ogoljene većinske populacije. Globalizacija je samo povećala distancu između bogatih zemalja i zemalja Trećeg svijeta. Primjera radi, u ideologiji i najvećim pravnim aktima Amerike ističe se da su svi ljudi jednaki, a, kako je zapazio Kristofer Bigsbi, stalno raste jaz između bogate manjine i siromašne većine. Nije strana činjenica da bogate industrijske zemlje proizvodnju sele u siromašne zemlje radi profita i jeftine radne snage, niskih poreza i sl. Ako ne bude etičke saglasnosti među religijama, teško da će se u eri globalizacije stati na put nesputanoj religiji tržišta, koja za boga uzima jedino novac. Marks bi rekao da je novac bog među robama, a ja bih dodao da je novac bog među robovima. Religija je, mislim, najpozvanija da u tim procesima globalizacije pomogne pojedincu i društvenim grupama, pružajući duhovno sklonište. Ako globalizaciju shvatamo kao ekspanziju kapitalizma i moderne, koja je opet produkt prosvetiteljstva koje je bilo protivnik religije, razumljiva je bojazan vjerskih zajednica od stvaranja globalne sekularizacije ili teze o sekularizaciji. To bi za posljedicu imalo jačanje sekularne svijesti, razočaravanje društva, dok neki pak deteritorijalizaciju i brisanje granica doživljavaju kao stvaranje jedne religije (Hopkins 2001). Intelektualna elita, koja glorifikuje globalizaciju, ovdje bi imala interesantan i, donekle, opravdan prigovor. Naime, globalni sistem ne ukida lokalnu svijest! S jedne strane tehnologija, a s druge kultura i religija, ne teku uporedo. Najbolji primjer je Japan koji važi za prilično vodeću zemlju tehnologije, a koji je očuvao svoju nacionalnu kulturu i identitet. „To što se japanski banker i indonežanski biznismen obraćaju jedan drugom na engleskom, ne znači da je ijedan od njih postao anglofil ili da je pozapadnjačen” (Hantington 2000: 67). Dakle, Japan i Japanci nijesu imuni na zapadnu tehniku i tehnologiju, ali ih to ne sprečava da sačuvaju i očuvaju svoju samurajsku kulturu. Šušnjić darovito primjećuje: „... gotovo sve istočne kulture preuzimaju tehnička dostignuća zapadne kulture, ali ih uklapaju u svoj vrednosni sistem, oduzimajući tehnici svako metafizičko značenje, i svodeći je na puko sredstvo za ostvarivanje svojih ciljeva” (Šušnjić 2015: 256). U eri globalizacije, dakle u svijetu, kada se brišu etničke, kulturne, vjerske granice, neophodnost međureligijskog dijaloga je, mislim, sve veća. Nemoguće je graditi bilo kakvu zajednicu ako postoje unutrašnje različitosti, što religijske raznolikosti svakako jesu. Otuda konstantna težnja za međureligijskim dijalogom i kompromisom predstavlja imperativ, ne samo da bi se pomoglo u stvaranju istinskog zajedništva gdje bi se neutralisale granice, nego i da bi se očuvala partikularna vjerovanja, ideje i vrijednosti.

ZAKLJUČAK

Iz teorijske rasprave moguće je izdvojiti nekoliko zaključaka. S kraja prošlog i početkom novog milenijuma periodika društveno-humanističkih naukovanja apostrofira globalizaciju kao proces koji je nezamjenjiv u eri postmodernizma. No, iako je riječ o pojmu koji se najviše tiče ekonomskih prilika, ne može se zanemariti uticaj globalizacije i na religiju. Ono od čega strahuju sve religije jeste mogućnost da proces globalizacije ne donese neki novi oblik vjerovanja, koji bi bio univerzalan i prihvatljiv svim narodima i kulturama, a koji bi unio supsidijarnost postojećim tradicionalnim religijama i religijskim vjerovanjima. Otuda i svojevrsni otpor religijskih zajednica prema novom društvenom poretku.

Druga, ne manje važna, činjenica jeste što se u svijetu postmoderne pojavljuje sve više novih religijskih pokreta, koji su, dakako, konkurencija na religijskom tržištu. Sa novim religijskim pokretima nudi se novi put ka spasenju, koji je, vrlo često, opozitan naukovanju tradicionalnih religija.

Navedene činjenice, dakako, utiču na identitet i identifikaciju pojedinca i društva. Kako se tradicionalne religije predstavljaju kao čuvarice identiteta i identifikacije, pojava jedne, univerzalne svjetske religije u eri globalizacije ugrozila bi nacionalni identitet, a partikularno bi bilo zamijenjeno univerzalnim. Ovom stavu bismo mogli uložiti prigovor. Naime, sve velike svjetske religije, konfučijanstvo, judaizam, hrišćanstvo, islam itd., po svom suštinskom učenju su univerzalne. Potpuno je druga stvar zašto su od univerzalnih ideja u svojim počecima završile partikularnim ideologijama. Univerzalno ili tzv. *zlatno pravilo*: „Ne čini drugom, ono što ne bi volio da drugi učini tebi”, prožima se kroz sve velike svjetske religije. Da se i u svijetu univerzalnosti može sačuvati nacionalni i lični identitet svjedoči Japan, koji je imao sluha za sve naučne blagodeti i tehnička dostignuća koja su dolazila sa Zapada, a ipak je sačuvao svoju samurajsku kulturu. Upravo u eri globalizacije, u periodu kada se apostrofira svijet kao *globalno selo*, tradicionalne religije doživljavaju revitalizaciju. Svakako da jedno od objašnjenja može da bude i to što se globalizacija predstavlja kao glavni neprijatelj partikularnog kulturno-religijskog izraza. U toj klimi, dakako, religije treba da njeguju religijski dijalog i toleranciju kao svojevrsni imperativ, kako bismo živjeli jedni pored drugih.

LITERATURA

- [1] Asad, T. (2008) *Formacije sekularnog: hrišćanstvo, islam, modernist*, Beogradski krug, Beograd.
- [2] Beck, U. (2001) *Šta je globalizacija?*, Vizura, Zagreb.
- [3] Beck, U. (2004) *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Školska knjiga, Zagreb.
- [4] Berger, L. P. (1973) *Yur Dijalektik von Religion und Gesellscgaft. Elemente einer soziologischen Theorie*, Frankfurt.
- [5] Berger, L. P. (2008) Desekularizacija sveta: opšti pregled, u: Piter L. Beger (ur.) *Desekularizacija sveta*, Medi Terran, Novi Sad.
- [6] Blum, A. (1990) *Sumrak američkog uma*, Prosveta, Beograd.

- [7] Brdar, M. M. (2001) Globalizacija i država — Srbija i Evropa. *Književne novine*, vol. 52, (1–15. jul), br. 1037, str. 17.
- [8] Dugin, A. (2004) *Osnovi geopolitike*, Ekopres, Zrenjanin.
- [9] Fox, J. (2001) Chomsky i globalizacija, Jasenski i Turk, Zagreb.
- [10] Fukojama, F. (2002) *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica.
- [11] Gidens, E. (2001) *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd.
- [12] Giddens, A. (2007) *Sociologija*, Nakladni zavod, Zagreb.
- [13] Hantington, S. (2000) Sukob civilizacija, CID i Romanov, Podgorica, Banja Luka.
- [14] Held, D. (1999) *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd.
- [15] Hopkins, D. N. (2001) The Religion of Globalization, Hopkins, D. N. i dr. (ur) *Religions/Globalizations: Theoris and Case*, Duca University, Press Books, Durham, str. 7–32.
- [16] Jung, K. G. (1973) *Čovjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb.
- [17] Meuleman, J. (2002) *Islam in the Era of Globalization*, Routledge, London.
- [18] Šušnjić, Đ. (1998) *Religija I*, Čigoja štampa, Beograd.
- [19] Šušnjić, Đ. (2015) *Teorije kulture*, Zavod za udžbenike, Beograd.
- [20] Wilson, B. (1966) *Religion in Secular Society: a Sociological Comment*, London C. A. Watts.
- [21] Yinger, M. (1946) *Religion in the Struggle for Power*, Durham, NC: Duke University Press.

Vladimir BAKRAČ

RELIGION AND GLOBALIZATION

Summary

The concept and phenomenon of globalization in the modern world influence the religious changes in the modern world. Therefore, the process of globalization should not be observed only from a political-economic point of view, because it is pervaded through cultural and religious aspect of the modern world. As we will see in this paper, globalization and religion are deeply connected and, in my opinion, encompassing processes. While some theoreticians celebrated „the end of history”, the others — sociologists of religion were competing for the thesis about the end of religion and sunset of the sacred. It seems that such a thesis has experienced a kind of antithesis in the modern society. We are witnessing not only the return of the sacred to the social scene, but the new religious movements (The New Age) are emerging rapidly. A great number of religions are on the social market where there are a lot of offers! What should we do in a society of all-encompassing globalization and flourishing religiosity if we ignore the subject that relates to the necessity of interreligious dialogue which must not have an alternative? We have noted that religion and globalization have a lot in common, but they also have enough dissimilarities and contrary views of social reality so that we can observe them as similar but also different social concepts and phenomena.

Key words: religion, globalization, religiosity, dialogue, religious tolerance, identity